

АЛЕКСАНДРУ ФЛОРИАН

ДОЛЯ ЄВРЕЇВ ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ ЗА ЧАСІВ РЕЖИМУ АНТОНЕСКУ: СВДЧЕННЯ ПРО ЕВОЛЮЦІЮ АНТИЄВРЕЙСЬКОЇ ПОЛІТИКИ В СТЕНОГРАМАХ ЗАСІДАНЬ РАДИ МІНІСТРІВ

Між січнем 1938 р. та серпнем 1944 р. у Румунії було видано понад 80 законів, рішень та урядових чи міністерських постанов антисемітської спрямованості. Амплітуда антисемітизму коливалася від символічної жорстокості юдофобії у публічних дискусіях 1930-х рр. до агресивної антисемітської політики, кульмінацією якої стали погроми, депортації та винищення.

Перший крок у напрямку геноциду був зроблений після виборів до парламенту Румунії у грудні 1937 р., коли король Кароль II призначив прем'єр-міністром лідера Націонал-християнської партії. Прем'єр-міністр О. Гога у співпраці з державним міністром¹ А. Кузою розробили

¹ Partidului Național Creștin (Націонал-християнська партія) виникла у 1935 р. після злиття Partidul Național Agrar (Націонал-аграрної партії) з її лідером, націоналістом та антисемітом Октавіаном Гога, та Liga Apărării Național Creștine (Націонал-християнської ліги захисту), очолюваної А. Кузою, фашистської партії з давньою антисемітською доктриною: «Кузизм іде перед нами зі своєю власною повною, унітарною, науковою системою християнської націоналістичної доктрини, що доводить єдністю біологічних, теологічних, економічних, соціологічних та історичних подій та кожною з них окремо, що єдиним можливим вирішенням єврейської проблеми є винищення євреїв, що потребує миттєвої дії на усіх рівнях та в будь-який час, спираючись на чітку програму та маючи на меті це необхідне та реальне винищення». *Cuza A. Doctrina naționalistă creștină – cuzismul* [Націонал-християнська доктрина – Кузизм] // *Apărarea Națională*, 1928. – No. 15/8 (рік VI).

на початку 1938 р. перші антидемократичні закони. Політичні рішення було зорієнтовано у двох репресивних напрямках: пригнічення демократичної преси та громадська й економічна дискримінація євреїв.

Презентуючи державну програму, прем'єр-міністр відверто підтверджував свій вибір на користь недемократичної та антисемітської політики.

«Згори до низу, з глибин нашої національної величі, з одного кінця країни до іншого піднімається хвиля протестів проти чужинського панування. Ми вимагаємо: Румунія для румунів! Уряд вжив невідкладних заходів: ми придушили газети “Adevărul”, “Dimineața” та “Lupta”. Нас підтримувала віра в те, що національний дух вимагає, щоб наші земляки виховувалися із почуттям потрібного обов'язку: національного, морального та інтелектуального. Згадані вище газети здійснювали чужинську агресію проти національної спадщини народу. Нічیه деструктивне та неоднозначне втручання не повинне перешкоджати народові у його творчій боротьбі... Ми негайно скасували усі ліцензії на продаж алкоголю, які мали євреї на селі, щоб передати ці ліцензії солдатам-інвалідам. Щоб швидко вирішити проблему, ми провели перегляд прав громадянства, отриманих після війни семітськими елементами, сотні яких приїхали до нашої країни і залишилися тут, прагнучи швидких грошей, поширюючи корупцію та шахрайство»².

Закриття газет та переслідування євреїв часто-густо здійснювалися пліч-о-пліч, адже деякі видання лівого напрямку були заборонені саме тому, що в їхніх редакціях працювало багато євреїв. Таким чином, із самого початку було встановлено ідеологеми, що стануть опорами майбутніх авторитарних та тоталітарних режимів фашистської спрямованості: антидемократичний націоналізм, антисемітизм та міф про «жидобільшовизм».

У владній системі Румунії, яка ще мала видимість демократичних інституцій, Декрет № 169/21 від січня 1938 р.³ забезпечив законну базу

² Octavian Goga, extract from a speech as President of the Cabinet Council regarding the Government Program, December 31, 1937.

³ Evreii din România între anii 1940–1944. Vol. 1: Legislația antievreiască / Coord. L. Benjamin. – Bucharest, 1993 (*danii* – Evreii din România între anii 1940–1944). – P. 25–31.

для усунення євреїв з політичного життя та фактично був першим анти-єврейським законом, ухваленим у цій країні. Під приводом перегляду записів у реєстрах громадянства щодо тих осіб, які стали громадянами Румунської держави після об'єднання у 1918 р. (особливо з територій Бессарабії, Північної Буковини та Трансільванії), закон мав на меті позбавлення громадянства євреїв з нових територій Великої Румунії. Через два роки після набрання цим законом чинності 36,5% з тих, до кого він був застосований, втратили румунське громадянство. «Як наслідок, 225 222 румунських єврея втратили громадянство та стали особами без прав. До цієї кількості додалися 44 848 євреїв, які взагалі не були зареєстровані і їх просто “терпіли”. Іншими словами, з 728 115 євреїв, зареєстрованих у переписі у 1930 р., у листопаді 1939 р. 270 170 осіб (37%) мали невизначений юридичний статус, що згодом мало створити серйозні проблеми для їхнього економічного та соціального статусу»⁴.

І хоча нововведення січня 1938 року були найголовнішим першим кроком у напрямку до знищення румунських євреїв, уряд Гоги був не більше ніж перехідною ланкою від уламків крихкої румунської демократії до диктатури. Вже через місяць Кароль II його розпустив. Він встановив монархічний режим, під час якого держава продовжувала будувати диктаторську систему влади. Конституція лютого 1938 р. встановила корпоративний політичний режим, заборонивши усі політичні партії, громадянські права та свободи. На цьому тлі, коли король був єдиною справжньою опорою влади, антисемітське законодавство мало на меті легітимізувати расистські ідеї. Декрет № 2650 від 8 серпня 1940 р. щодо юридичного статусу румунських євреїв уперше визначив юридичний та політичний термін «єврей»⁵.

Через внутрішній політичний тиск, що особливо посилювався після територіальних втрат за пактом Ріббентропа–Молотова та Віденського арбітражу, король Кароль II зрікся престолу у вересні 1940 р. Після

---

⁴ Benjamin L., Ciuciu A. Cum a fost posibil? / Coord. A. Florian. – Bucharest, 2007. – P. 54.

⁵ Evreii din România între anii 1940–1944. – P. 37–50. Звіт міністра юстиції на користь цього закону має ключові терміни: тоталітарна держава, закон крові, румуни по крові порівняно з румунськими громадянами, – таким чином виражаючи основи етнократичної держави. Закон закріпив юридично розподіл євреїв на три категорії, перелічуючи заборони для кожної окремо.

цього на чотири роки закріпився тоталітарний режим, за якого існували дві політичні сутності: націонал-легіонерська держава (з 14 вересня 1940 р. до 23 січня 1941 р.), в якій рух «Залізна гвардія» був єдиним політичним рухом, а генерал Йон Антонеску був «лідером Легіонерської держави та головою Легіонерського режиму», в той час як Хорія Сіма був лідером руху «Залізна гвардія»⁶; та авторитарний уряд на чолі з маршалом Антонеску (з 24 січня 1941 р. до 23 серпня 1944 р.).

За часів націонал-легіонерської держави антисемітизм вийшов на вулиці. Члени «Залізної гвардії» ігнорують закон та нападають на євреїв, грабують, пљондрують єврейські крамниці⁷ тощо. У січні 1941 р. протистояння між «Залізною гвардією» та Антонеску дійшло піку. Переможець визначився через конфронтацію між армією та «Залізною гвардією». Причиною було рішення «Залізної гвардії» провести у Бухаресті погром, в який військові не втручалися⁸.

Участь Румунії у Другій світовій війні разом з нацистською Німеччиною піднесла «єврейське питання» до нового рівня. З цього моменту почалася череда організованих дій, логіка яких могла призвести лише до винищення. Названі «жидо-комуністами», усі євреї, що жили у прифронтовій смузі, стали мішенями. Сигнал до цього дав погром у Яссах, що тривав із 28 червня по 6 липня 1941 р. Загинуло понад 13 000 євреїв. Після погрому в Яссах війна стала приводом для «очищення території» від євреїв⁹. Парадоксально, але у Бессарабії та Буковині, територіях, де румунська армія була самопроголошеним визволителем, єврейські громади були швидко депортовані та знищені. «Велике звільнення» від радянської окупації Бессарабії та Буковини, а саме так презентувався союз Румунії з Німеччиною, для населення

⁶ Idem. – P. 61–62, Королівський указ, 14 вересня 1940 р.

⁷ Див.: *Carp M. Cartea neagră.* – Vol. 1, 2nd ed. – Bucharest, 1996, список пограбувань та нападів, учинених членами «Залізної гвардії» по всій країні.

⁸ *Ciuciu A., Florian A. Pogromul de la București. Oameni și locuri // INSHR-EW, Violență și teroare în istoria recentă a României.* – Bucharest, 2006. – P. 86–113. Під час погрому у Бухаресті було вбито 123 єврея.

⁹ Щодо соціоісторичного аналізу винищення євреїв Бессарабії та Буковини під час Другої світової війни див.: *Ancel J. Transnistria.* – Bucharest, 1998; *Ancel J. Contribuții la istoria României. Problema evreiască 1933–1944.* – 2nd vol. – Bucharest, 2001, 2003; *Ioanid R. Evreii sub regimul Antonescu.* – 2nd ed. – Bucharest, 2006.

означав етнічні чистки та масове знищення євреїв. «У 1941 р. німецькі та румунські військові знищили у Бессарабії та Буковині від 45 000 до 60 000 євреїв. Від 105 000 до 120 000 румунських євреїв загинули внаслідок депортацій у Трансністрію. У Трансністрії від 115 000 до 180 000 місцевих євреїв було винищено (особливо в Одесі та Голтвівському і Березівському районах)»¹⁰.

Акції знищення організовувалися та втілювалися урядом Антонеску. Вони базувалися на ідеологічному та емоційному антисемітизмі, що став політикою чи державною доктриною. Через політичні причини кількість жертв Голокосту з Бессарабії та Буковини була більша, ніж кількість жертв у Старому королівстві. Оскільки ці два регіони були ареною бойових дій, існувала сприятлива обстановка для жорстоких злочинних дій проти єврейського населення. Як видно зі стенограм Ради міністрів того часу, антисемітські гасла, що стимулювали убивства євреїв на місцях, мали своє продовження у державному антисемітському політичному дискурсі стосовно долі євреїв Бессарабії та Буковини. Різниця була лише у вищому статусі і, відповідно, необхідності проведення цих дій, що спричинило більшу старанність виконавців, які прагнули, щоб кінець війни збігся з «вирішенням єврейської проблеми» на відвойованих територіях. Таким чином, вони мали б стати зразком для «вирішення єврейської проблеми» у Старому королівстві.

Етнічні чистки – це питання, яке постійно порушувалося на засіданнях Ради міністрів під час Другої світової війни. Наприклад, 17 червня 1941 р., за кілька днів перед початком операції «Барбаросса», заступник прем'єр-міністра Міхай Антонеску охарактеризував етнічну гомогенізацію населення Бессарабії та Буковини, які він бажав реінтегрувати якнайшвидше, як «найголовнішу» проблему відбудови на цих територіях. Політично він пропонував примусову еміграцію всіх чужинців, особливо євреїв. «Єдине, що я можу порадити вам, так це те, що румунська нація має використати цей історичний момент, який знову прийде невідомо через скільки століть, щоб очистити населення... Я запевняю вас, що стосовно не лише євреїв, а й решти народів, ми втілимо політику тотальної та примусової еміграції іноземного елемента... Як наслідок, стосовно Бессарабії та Буковини так само, як і територій

---

¹⁰ CISHR, Raport final. – Iași. – P. 388.

Трансністрії, що будуть включені до румунської держави, ми маємо втілити політику очищення та уніфікації раси через еміграцію»¹¹.

Перші дні війни довели, що ворожнеча була не лише до СРСР і була спрямована не лише на відвоювання румунських територій, втрачених у 1940 р. Це була також війна проти євреїв, проти громади, що належала до Румунської держави. 25 червня М. Антонеску проінформував своїх колег по уряду, що «Генерал Антонеску прийняв рішення – будучи в Молдові – позбутися євреїв з усіх сільських громад з Молдови, Бессарабії та Буковини. Цей захід вже запроваджується у Молдові»¹².

Незважаючи на те, що статус Трансністрії як території, підпорядкованої Румунії, мав визначитися лише 30 серпня 1940 р., коли Німеччина та Румунія підписали «Договір про безпеку, адміністрування та економічну експлуатацію територій між Дністром та Бугом та Бугом і Дніпром», М. Антонеску за два з половиною місяці до цього вирішив долю євреїв Трансністрії. А наприкінці серпня їхня доля була ще раз підтверджена та узаконена згаданим договором. Параграф 7 обумовив ув'язнення євреїв у гетто до їхньої депортації за р. Буг. «Евакуація євреїв через Буг на даний момент неможлива. Відтак, їх потрібно сконцентрувати та використовувати як робочу силу, доки евакуація на схід не стане можливою після виконання операцій»¹³.

Фактично, румунська політика у Бессарабії та Буковині мала дві мети: етнічне очищення та усунення впливу комуністів. Із зустрічі 2 липня між М. Антонеску та майбутніми губернаторами Бессарабії, Буковини та Трансністрії стає зрозуміло, що депортація євреїв була політичною стратегією Румунії. Заступник голови Ради міністрів інформував своїх співрозмовників, що «першою фазою цієї політики та реорганізації є очищення згаданих провінцій. Ці провінції мають стати румунськими не лише у звичному сенсі з великими та абстрактними пропорціями [румунського населення. – *Ред.*], але за допомогою здорової біології, яку ми маємо не лише відчувати, але щодня

¹¹ Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri // Coord. L. Benjamin. – 2nd vol., 1996 (*дали* – Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri). – P. 234, 235.

¹² *Idem.* – P. 242.

¹³ CISHR. Op. cit. – P. 137.

вивіряти через соціальний та етнічний контроль за населенням цих провінцій. Відповідно, першою фазою є радикальне очищення. Друга фаза – це створення певних інституцій. Третя фаза – початок відбудови»¹⁴.

У контексті збройного насильства та жорстокості, змішаних із символікою антисемітизму, губернатори дуже скоро застосують фізичну агресію та вдадуться до злочинів проти євреїв. На засіданнях Ради міністрів 8 липня 1941 р. політична риторика переросла у суміш антисемітських забобонів та закликів убивати євреїв. Це підтверджує стенограма засідання 8 липня 1941 року. Протягом місяця румунський уряд розглядав винищення євреїв шляхом депортації та закликів до масових убивств. На згаданому засіданні міністр сільського господарства та землекористування підтвердив, маючи на увазі євреїв Буковини, «що існує єдиний засіб позбутися цих клопів: випалити, аж поки не почорніє земля...». А міністр внутрішніх справ заявив, що «ця тактика вже застосовується». Під час того самого засідання М. Антонеску довів до логічного завершення обговорення злочинних намірів своїх колег. Він закликав членів уряду бути безжальними, щоб очистити націю. «Будь-ласка, будьте непохитні. Тут не місце солодкій, туманній, філософічній добродушності... Під маскою гуманітарної філософії криються найгостріші інтереси раси, яка хотіла керувати усіма; а під маскою певних абстрактних принципів приховується релігія, що використовує злидений народ, а націй, як наша, було багато... Якщо треба – стріляйте з кулемета».

Перші – євреї, другі – комуністи. Таким був порядок цілей, вказаний заступником голови Ради міністрів. Євреї були небезпечніші за комуністів? Відповідь може бути ствердною, якщо згадати, що для певних антисемітів комунізм був синонімом «жидо-більшовизму». Відтак М. Антонеску наказує спочатку вбити євреїв, а потім додає, що така ж доля має спіткати «втрачених румунів», які стали комуністами. Стенограми Ради міністрів доводять, що ідея расового очищення шляхом депортації та винищення підтримувалася членами уряду. У стенограмах не згадується жодних заяв проти політики очищення та будівництва етнократичної держави.

Будучи впевненим у перемозі, М. Антонеску рекомендував міністрам вдаватися до будь-яких засобів задля очищення нації. За тоталітарною

---

¹⁴ Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri. – P. 259.

логією, мета створення етнократичної держави, як ідеальної моделі для ствердження румунського духу в світі, виправдовує засоби: «Отже, від усього серця я бажаю вам якнайменше формальних перешкод»¹⁵. Тут ми бачимо приклад того, як політичний тоталітаризм поєднує як інструменти жорстокість та деспотичність рішень лідера.

Голова держави маршал Йон Антонеску повертається до питання очищення за будь-якої нагоди. Інколи його промови були більш агресивними та різкими, ніж заступника голови уряду. Під час зустрічі 5 вересня лідер поширює нову тему: війна на боці гітлерівської Німеччини – це війна проти євреїв. «Якби ми не вели цю війну, щоб очистити расу від людей, які виснажують наше економічне, національне та політичне життя, то ми були б під загрозою остаточної втрати Бессарабії...» Іншими словами, небезпека євреїв для Румунії мала три виміри: економічний, етнічний та фізичний, тобто євреї знищують підґрунтя існування румуна як особистості. Коли необхідність винищення євреїв Бессарабії та Буковини було обґрунтовано, боротьба проти них стає важливішою за війну проти Радянського Союзу. Першочергове значення «румунського відродження» змушує Й. Антонеску із самого початку оцінити усі можливі помилки та їхню вартість. Це необхідно, зважаючи на мету та цілі. Знищення цивільного населення, Голокост сприймалися лідером як остання битва за життя або смерть Румунії. «Також будуть і помилки. Звичайно. Не думайте, що я не свідомий цього. Не думайте, що коли я вирішив очистити життя румунської нації від євреїв, то не розумів, що спричиню економічну кризу. Але я сказав собі, що це війна, яку я веду... Якщо ми втрачимо історичний момент зараз, то втрачимо його назавжди. А якщо війну виграють євреї, нас більше не буде. Ми будемо повністю приречені»¹⁶. Зважаючи на те, що ці заяви, так само як і антисемітські тези, які вони розвивають, лунають у закритому середовищі (уряді) і не призначені для громадськості, вони виражають кредо і політичні переконання. Їх не можна вважати пропагандою, спрямованою на мобілізацію мас.

У цій кампанії проти євреїв маршал проголошує свою солідарність з нацистами. Він підтримував створення в межах України Галицької

---

¹⁵ Idem. – P. 267.

¹⁶ Idem. – P. 298, 299.

держави як політичної одиниці, за допомогою якої Німеччина мала намір етнічно очистити східні райони Європи. «Нашою метою має стати формування Галицької держави, що забезпечить союз між нами та німцями; а ця Галіція має бути очищена від євреїв та слов'ян, оскільки я сам борюся за очищення Бессарабії та Буковини від євреїв та слов'ян»¹⁷. Таким чином, Антонеску визнавав, що має власну політику винищення євреїв на сприятливому тлі війни в Європі. Відповідно, доля євреїв з територій, керованих Румунією, залежала від румунської політики. Вона не була залежна від Німеччини, як це намагаються довести деякі історики, щоб заперечити відповідальність Румунії за Голокост. Ця політика спиралася на співпрацю з Гітлером.

На тлі проблем на фронті, антисемітизм Антонеску набував щоразу жорстокіших форм. Наприклад, тривала облога Одеси спричинила заклики Й. Антонеску винищити євреїв міста. Під час урядового засідання 16 грудня 1941 р. він вимагав смерті євреїв. «Будь-ласка, терміново заберіть усіх євреїв з Одеси», – закликав він губернатора Трансністрії. Це був прямий заклик до дії, на протигагу до попередніх антисемітських заяв, в яких межа між словами та фізичним винищенням була непевною. Саме тому, коли губернатор проінформував його про готовність євреїв до депортації та попросив надати транспортні засоби, відповідь Антонеску показала його байдужість до життя євреїв. «*Алексяну, губернатор Трансністрії: Я дав їм строк завершити усі справи, отже, прошу надати мені корабель. Маршал Антонеску: Щоб потопити їх. Алексяну: Щоб доставити їх в Очаків. Антонеску: Ви знаєте, що ми втратили один транспорт, «Каварну». Мені начхати на євреїв, але не на корабель»*¹⁸.

Крім печерного антисемітизму маршала, заснованого на упередженнях з часів його молодості, Голокост євреїв Буковини та євреїв Старого Королівства, Бессарабії чи Трансністрії диктувався доктриною етнократичної держави. Щоразу під час урядових нарад життя євреїв співвідноситься з принципом румунізації економіки як передумови розвитку країни. Расове очищення вважається умовою створення інституцій і культурних цінностей, які б утверджували румунське суспільство всередині країни та стосовно інших націй.

---

¹⁷ Idem. – P. 302.

¹⁸ Idem. – P. 364.

Третьою темою антисемітизму був «жидобільшовизм», тобто ствердження, що євреї представляють комунізм. Таким чином, суспільство без євреїв вільне від загроз комунізму. Отже, під час урядових нарад неодноразово піднімалися такі теми, як звільнення сільських земель Буковини та Бессарабії від євреїв та колонізація цих територій румунами.

Водночас у перші дні війни, коли губернатори усвідомлювали, що депортації та винищення будуть пришвидшуватися, вони також усвідомлювали, що політика румунізації нових територій просуватиметься повільно через надмірну бюрократизацію. На засіданні Ради міністрів 8 липня 1941 р. задля швидкої та ефективної реорганізації Бессарабії М. Антонеску навіть рекомендував румунській адміністрації не звертати уваги на закони. «Усі префекти, судді, інженери, агрономи, усі, хто їде туди (тобто у Бессарабію та Буковину), мають знати, що якщо вони поводитимуться згідно зі старим духом та працюватимуть за старими методами, ми нічого не зробимо. Я беру на себе повну відповідальність і кажу, що там закону немає. Оскільки століттями ця нація не мала закону, але був закон проти неї, а минулого року, у 1940 р., не було закону, за яким румунська нація мала віддати свої землі під іноземне панування, знищити своє майно, релігію чи життя під більшовицьким пануванням; сьогодні немає закону для румунської нації перед святим правом відновити та відбудувати своє національне тіло. Ніякого закону взагалі. Два чи три тижні я не видаватиму ніяких законів для Бессарабії та Буковини»¹⁹.

Єдиним законом, що функціонував максимально ефективно, було расове законодавство проти євреїв, створене ще 1938 р. на основі ідеології расового очищення. Стенограми дають підстави вважати, що у Бессарабії та Буковині політика та акції депортації і винищення євреїв втілювалися незалежно від інших стратегій. Вони значно випередили економічну та інституційну політику румунізації. Голокост підживлювався державним антисемітизмом та приносив вигоди кон'юнктури воєнного часу, коли багато що стає можливим.

Переклад з англійської

Віталія Боброва

¹⁹ Idem. – P. 268.